

SLOVENSKI IZOBRAŽENCI IZ PRAGE NA HRVAŠKO

Irena Gantar Godina*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško

Prispevek je pripoved o treh slovenskih izobražencih, Luku Zimi, Lovru Mahnič in Franju Mamu, ki so se v poznih petdesetih oz. začetku šestdesetih let 19. stoletja odločili raje študirati v Pragi kakor na Dunaju ali v Gradcu. Kot pravi slovanofili so se kot gimnazijski profesorji zaposlili na Hrvaškem, kjer so bili po letu 1860 priča povečanemu hrvaškemu nacionalizmu. Razmeram in zahtevam hrvaške družbe so se dobro prilagodili in obenem ohranili tudi svojo nacionalno zavest.

KLJUČNE BESEDE: izobraženci, izseljenci, šolstvo, (južno)slovanska ideja, Češka, Hrvaška

ABSTRACT

Slovenian intellectuals from Prague to Croatia

The article is a survey of the three Slovenians emigrant intellectuals in late 50ies and 60ies of 19th century, Luka Zima, Lovro Mahnič and Franjo Mam, who, for their national and political convictions, preferred studying in Prague rather than in Vienna or Graz. As true Slavophiles they worked as grammar teachers in Croatia where they witnessed the then increasing Croatian nationalism. Although they had to adjust to then conditions they successfully preserved their Slovenian national identity, too.

KEY WORDS: intellectuals, displaced persons, education, (South)Slavic idea, Czech lands, Croatia

Slovenske izobražence oz. študente, ki so študirali ali na Dunaju, v Gradcu in pozneje tudi v Pragi, obravnavamo kot t. i.časne izseljence, saj so se po končanem študiju vračali v domovino. Taki so bili v večini, bili pa so tudi taki, ki se po končanem študiju niso vrnili v domovino, marveč so se – hote ali nehote – zaposlili drugod, nekateri tudi na Hrvaškem. To je bilo posebej očitno v obdobju Bachovega režima, ko sta bili med mnogimi Slovenci še vedno živi tako slovanska kot ilirska ideja. Obe sta Slovence navdihovali že v času pred in med 1. vseslovanskim kongresom v Pragi leta 1848 ter po njem. Med mnogimi slovenskimi izobraženci in študenti na Dunaju in v Gradcu se je tedaj utrdilo prepričanje, da morajo tudi sami kaj storiti za širitev, dvig

* Irena Gantar Godina, dr. zgodovine, docentka, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija.

in večji pomen slovanske in južnoslovanske ideje med Slovenci. To naj bi uresničevali predvsem s krepitvijo slovanske solidarnosti in vzajemnosti. Med pomembnimi vzorniki, kako delovati za slovansko vzajemnost,¹ je bil tedaj Slovincem gotovo Matija Majar, katerega delovanje je bilo pomemben kašipot. Vzornike so imeli tudi med Čehi in Hrvati; zlasti po letu 1848, in še bolj po 1859, so Slovenci še pozorneje spremljali delovanje čeških politikov, kulturni in siceršnji stiki s Čehi pa so postajali vse pogostejši in plodnejši. Po letu 1848 tudi študij na pretežno nemških univerzah za slovenske študente ni bil več tako samoumeven; novo, slovansko alternativo so našli na tedaj sicer še nemški Karlovi univerzi v »slovanski« Pragi. Že v zgodnjih petdesetih letih so se nekateri slovenski izobraženci odločili, da bodo namesto na Dunaju ali v Gradcu rajc študirali v Pragi. Kljub temu da je bila univerza tedaj še nemška, so verjeli v spodbudno slovansko okolje. Med tistimi, ki so se že leta 1849 odločili za študij v Pragi, je bil Jernej Francelj,² poznejši »Slovenec na Hrvaškem«, ki ga je mogoče uvrstiti med »prave« izseljence, saj je na Hrvaškem ostal do smrti. Čeprav ga je Miklošič nagovarjal, naj ostane na Dunaju, je bil Francelj tako navdušen nad slovansko idejo, da se študiju v Pragi ni želel odpovedati. Leta 1849 se je vpisal na zavod Budeč za ljudskošolsko učitelstvo v Pragi, ki je imel takrat izredno velik ugled, saj so se nanj poleg bodočih učiteljev vpisovali tudi starejši češki učitelji. Hkrati je na Karlovi univerzi v Pragi študiral tudi slovanske jezike, češki in poljski jezik, primerjalno jezikoslovje, na tehniški fakulteti pa je med naravoslovnimi predmeti izbral fiziko, kemijo, botaniko, geologijo in fiziologijo.

V petdesetih in šestdesetih letih je Francelju sledilo še nekaj Slovencev, ki so se odločili za študij v Pragi in potem nadaljevali svojo poklicno pot na Hrvaškem, med drugimi npr. glasbenik Fran Gerbič (tudi Gerbic), filolog Franjo Marn, slavist Lovro Mahnič, klasični filolog in slavist Luka Zima, šolnik matematik in fizik Josip Žitek, France Rebec³ Klasični filolog in slavist ter zgodovinar, pripovednik, publicist in kulturni delavec Josip Stare. Vsem je bilo skupno navdušenje za slovansko in južnoslovansko kulturno sodelovanje, kar je bil eden poglavitnih razlogov, da so svojo poklicno in življenjsko pot nadaljevali v tedaj že hrvaški, ne več »ilirski« Hrvaški. Med njimi so se le Stare, Gerbič in Žitek po upokojitvi vrnili v domovino, drugi pa so ostali na Hrvaškem do smrti.

Ti, ki so na Češkem študirali že v petdesetih letih, Jernej Francelj, Lovro Mahnič, Luka Zima in Franjo Marn, so se tudi v novem okolju soočali z Bachovo politiko, ki

¹ Najnovejša publikacija o Majarju je zbornik *Matija Majar Ziljski v česko-slovenskem kontekstu*, Minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků/Matija Majar Ziljski v česko-slovenskem kontekstu. Preteklost, sodobnost in prihodnost medsebojnih kulturnih stikov, Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, Praga 2004; predvsem prispevka Staneta Grande, *Pomen Matija Majarja v slovenski zgodovini* (str. 12–24) in Kamila Valšika, *Vzájemněslovanský jazyk Matiji Majarja a jeho kontakty v Čechách* (str. 89–95).

² Irena Gantar Godina, *Slovenski intelektualci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889)*, Dve domovini/Two Homelands, 2004, št. 19, str. 165–182.

³ V. Smolej, *France Rebec in Čehi*, Slavistična revija 1959/60, št. 12, str. 271–283.

ni dovoljevala političnega ali narodnobuditeljskega dela. Toda Čehi so svojo kulturno dejavnost kljub temu nadaljevali, npr. z ustanovitvijo društva Měšťanskā beseda leta 1845,⁴ ki ga je ustanovil František L. Rieger in je takoj postalo središče češkega praškega meščanstva. Po vzoru praškega so podobna društva nastajala tudi v drugih čeških mestih. Slovenski študenti so lahko vseskozi spremljali živahno, ne le literarno dejavnost čeških ustvarjalcev. Tako so bili priča izdaji prvega, v češkem jeziku pisane naravoslovnega časopisa Živa, ki ga je leta 1852 začel izdajati naravoslovec Jan Evangelista Purkyně (1787–1869). Leta 1854 je Jan Herben⁵ izdal ljudske balade Šopek narodnih pripovedk, Božena Němcova pa je dokončala svoje delo Babica. Za Čehe sta bili pomembni tudi leti 1857 in 1858; leta 1857 je Jan Neruda izdal svojo prvo pesniško zbirko, leta 1858 pa je izšel literarni almanah Máj,⁶ v katerem je nastopila nova literarna generacija na čelu z Vitoslavom Halkom,⁷ Janom Nerudo,⁸ Karolino Svetlo⁹ in Adolfom Heydukom. Generacija, ki je s svojim umetniškim delom skušala presegati nacionalne okvire, je s svojo dokaj razvejano in razmeroma široko literarno-kulturno dejavnostjo močno vplivala tudi na slovenske študente, tako v ustvarjalnem kot v nacionalnozavednem smislu; v tem obdobju morda najbolj na Lovra Mahničča in Luka Zima, čeprav v Mahničevem in Zimovem življenjepisu avtorji kot »osrednja vpliva« omenjajo le »južnoslovanska« literata; na Mahničča naj bi vplival Hrvat August Šenoa, na Zimo pa srbski pesnik Jovan Jovanović - Zmaj.

⁴ Po češkem zgledu so tudi na Slovenskem začeli ustanavljati čitalnice, v katerih so potekale tudi besede. Po letu 1860 je bila prva čitalnica ustanovljena v Trstu (Slovenska čitalnica), sledile so ji v Mariboru (Narodna čitalnica), avgusta 1861 tudi v Ljubljani, kjer so, tako kot na Češkem, z igrami, govori, petjem in plesom budili narodno zavest in uvajali slovenski jezik kot občevalni jezik srednjega sloja.

⁵ Karel Jaromir Erben (1811–1870), češki pisatelj, jezikoslovec, zgodovinar, preučevalec folklore, zbiratelj narodne dediščine.

⁶ Med Slovenci je revija Máj siccr vzbudila nekaj pozornosti, več pa malce pozneje, leta 1906, ko so med avstrijskimi Slovani izvedli anketo, kako slovanski politiki in izobraženci razumejo slovansko vzajemnost, kaj menijo o medсловanskem sodelovanju. Vprašanja so poslali tudi Ivanu Hribarju. Slovenski časnik Naš list je anketo ponatisnil šele leta 1907 in naslednje leto Hribarjev odgovor. V češkem Maju so ga objavili šele leta 1911.

⁷ Vitezslav Halek (1835–1874), češki pisatelj, dramatik in novinar. Redaktor glasila Narodní listy; zelo dejaven v odboru Umělecke besede.

⁸ Jan Neruda (1834–1891), češki pesnik, novinar, pisatelj, umetnostni kritik, ki se je po letu 1860 najbolj posvetil urednikovanju dnevnika Čas in po letu 1865 dnevniku Narodní listy.

⁹ Karolina Světlá (1830–1899), češka pisateljica, ena glavnih predstavnic literarne skupine Máj.

KLASIČNI FILOLOG IN SLAVIST LUKA ZIMA

Luka Zima, rojen 1830 v Podložah, se je že kot gimnazijec navdušil za (južno)slovansko idejo in kulturno povezovanje. Sprva je obiskoval gimnaziji v Majšperku in Mariboru, kjer sta njega in prijatelja Josipa Žitka¹⁰ v nižjih razredih gimnazi je navdušila za učenje hrvaškega jezika predvsem profesorja Franjo Schperka in Dominik Buswald,¹¹ v višjih razredih pa je dijake za učenje slovenskega in hrvaškega (ilirskega) jezika navduševal katehet Jurij Matjašič.¹² Zima in njegov sošolec Josip Žitek sta se pod tem vplivom odločila za odhod v Zagreb, kjer sta leta 1853 maturirala.¹³

Zima se je po maturi vpisal na univerzo v Gradcu, kjer je ostal tri leta (1853–1856), leta 1857 pa sta se z Žitkom¹⁴ odločila oditi v Prago. Zaradi pomanjkanja denarja sta odšla kar peš. V Pragi je Zima vpisal študij klasične filologije, Žitek pa je študiral matematiko in fiziko.

Kakor za njune predhodnike, je bila tudi za Zimo in Žitka Praga usodna za nadaljnje odločitve. Zima se je v Pragi dobro naučil češki jezik in, kot je zapisal Križan, »popolnoma si je tam prisvojil tudi literaturo češkega naroda.«¹⁵ Za njegovo nadaljnje življenje in delo je bilo pomembno srečanje s srbskim pesnikom Jovanom Jovanovićem - Zmajem,¹⁶ ki mu je še bolj približal idejo panslavizma in slovanske vzajemnosti ter vzbudil navdušenje za južnoslovansko kulturno sodelovanje. Jovanović - Zmaj je vplival na Zimovo odločitev, da se je po končanem študiju »odločil ostaviti svojo domovino,

¹⁰ Josip Žitek (1832–1899), šolnik, Zimov prijatelj in sošolec, s katerim sta skupaj peš odšla v Prago. Žitek je v Pragi študiral matematiko in fiziko na filozofski fakulteti in leta 1856 na prigovarjanje Zime in s priporočilom F. Miklošiča dobil službo profesorja na srbski veliki gimnaziji v Srpskih Karlovcih. Leta 1871 so ga premestili v Leoben, kjer je ostal eno leto; 1872 je dobil službo v Ptuj, kjer je ostal do upokojitve 1891. O njegovem delu na ptujski gimnaziji ima lepe spomine njegov učenec Matija Murko. Zapisal je, da je bil Žitek »odličan, meni nepozaben učitelj matematike in naravoslovja ...« toda ... »knjižne slovenščine pa ni znal dovolj ...« Matija Murko, *Spomini*, SM Ljubljana 1952, str. 19–20. Po upokojitvi se je preselil v Novo mesto, kjer je tudi umrl (SBL, str. 975, Lc).

¹¹ J. Križan, *Luka Zima*, Kres 1885, št. 2, str. 112 (112–115).

¹² Jurij Matjašič (1808–1892) je v letih 1850–1853 poučeval slovenščino na mariborski gimnaziji. V tridesetih letih 19. stoletja se je navdušil za ilirizem in ilirske publikacije, ki jih je v okviru dijaške knjižnice, ustanovljene 1851, tudi naročal in priporočal dijakom. Bil je tudi med kandidati dunajske Slovenije za predstavnika v državnem zboru, toda dela ni prevzel. Po letu 1861, ko je postal dekan v Jarenini, je sicer izgubil stik z dijaštvom, toda ostal je njihov podpornik in dobrotnik. Tudi vse svoje imetje je zapustil dijaškemu semenišču v Mariboru. (SBL, peti zvezek, Ljubljana 1933, str. 71–72, Gr.)

¹³ SBL, petna jsti zvezek, Ljubljana 1991, str. 815, (Gtr).

¹⁴ O Žitkovi slovanski duši naj bi pričal tudi portret Karla Havlička Borovskega na steni njegovega kabineta na gimnaziji v Ptuj (Murko, str. 33).

¹⁵ J. Križan, *Luka Zima*, Kres 1885, št. 2, str. 113.

¹⁶ Jovan Jovanović - Zmaj (1833–1904), srbski pesnik, ki se je navduševal za nacionalno in politično osvoboditev vseh južnoslovanskih dežel. S svojimi idejami in delovanjem je imel velik vpliv tako na hrvaške kot na slovenske izobražence tistega časa.

v kateri bi bil posebno takrat lahko dobil službo« in se »vnil na Hrvaško ...«,¹⁷ saj naj bi ga bil prav Jovanović - Zmaj nagovarjal, naj sprejme pravkar razpisano službo. Jovanovićevo prigovarjanje pa je bilo za Zimo le dodatna spodbuda, saj se je že sam odločil, da bo spoznal in preučeval slovanske narode, njihove jezike in običaje. Morda je prav zato Križan zapisal, da se Zima vse od svojega študija na gimnaziji dalje »ni mnogo več bavil s svojim maternim jezikom in zato se tudi ni v njem toliko izuril, kakor je bila sprva njegova želja ...«¹⁸ Leta 1858¹⁹ se je torej zaposlil kot profesor grščine²⁰ in latinščine na gimnaziji v Sremskih Karlovcih, kjer je bil zelo priljubljen in spoštovan. Kljub temu pa si je vseskozi želel poučevati na državni gimnaziji, kar se mu je uresničilo šele po dvajsetih letih. Leta 1876 je dobil mesto na gimnaziji v Varaždinu, kjer je ostal do upokojitve leta 1893. Kot upokojenega profesorja ga je srbska vlada povabila predavat na beograjsko univerzo, kjer je postal prvi profesor grščine. Predaval je lahko le do leta 1897, ko je moral zaradi oslabelih oči opustiti predavanja. Po upokojitvi se je vnil v Varaždin in tam leta 1906 umrl.

Zamenjava okolja, češkega oz. praškega s hrvaškim, vsaj v političnem smislu – tudi na Hrvaškem je vladal Bach – na Zimo ni imela posebnega vpliva. Češka in Hrvaška sta se razlikovali predvsem po splošni razvitosti in dejstvu, da so v tem obdobju morali Hrvati nagovarjati praktično dva gospodarja, Avstrijo in Ogrsko. Toda Zima je podobno kot na Češkem tudi na Hrvaškem lahko spremljal narodno navdušenje in, kolikor jim je bilo do 1860 dovoljeno, delovanje hrvaških narodnih buditeljev. Sam pak od državni uradnik ni mogel javno sodelovati ali se družbeno udeleževati, predal se je svojemu delu v šoli in pisanju učbenikov.

Zima se je na Hrvaškem povsem posvetil raziskovanju in razpravam o jezikovnih vprašanjih hrvaškega jezika, tako da so ga obravnavali kot strokovnjaka in poznavalca hrvaškega jezika. Posvečal se je npr. vprašanju sintaktične razlike med čakavščino, kajkavščino in štokavščino...²¹ preučeval srbsko in hrvaško pesništvo ipd. ter objavil vrsto razprav s tega področja. Hrvat je so mu dali priznanje, saj je leta 1882 postal dopisni član Jugoslovanske akademije, v Srbiji pa mu je srbski kralj podelil red sv. Save. V Srbiji je postal tudi častni član »Maticе srbske« in član »Srbskega učenega društva«.

Kljub svojemu (južno)slovanstvu se Zima ni odrekli ne slovenskemu jeziku ne poreklu, čeprav s slovenskimi kulturniki ali znanstveniki ni imel veliko stikov. V rokopisnem

¹⁷ J. Križan, *Luka Zima*, Kres 1885, št. 2, str. 113.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ France Kovačič je v nekrologu zapisal, da je prišel v Karlovce že leta 1868 (F. K., *Luka Zima*, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1906, str. 91).

²⁰ V prelomnem času, leta 1860, so mnogi nasprotovali prevelikemu številu ur latinščine in grščine pa tudi nemščine, ki da jih predavajo na račun drugih predmetov in s tem obremenjujejo že tako zelo obremenjene učence. Pisec je latinščini sicer priznaval, da ima velik pomen za cerkveno, politično, zgodovinsko in pravno življenje Hrvatov, manj tolerance je pokazal za grščino. Predlagal je, naj ure grškega in nemškega jezika prerazporedijo med druge predmete, kar bi razbremenilo učence, ki bi tako dosegali boljše rezultate, v: *Novi gimnazijalni sustav*, Pozor, let. 1, št. 57, 6. prosinca 1860.

²¹ Luka Zima, Nacrt naše metrike narodne s obzirom na stihove drugih naroda a osobito Slovena; isti, Sintaktične razlike izmedju ča i kaj i štokavštine; idr.

oddelku NUK je shranjeno eno samo Zimovo pismo²² Mihaelu Lendovšku,²³ ptujskemu vikarju, velikemu slavofilu in raziskovalcu življenja in dela Gregorja Maljevca.²⁴

Zima je bil priljubljen in spoštovan tako med dijaki v Sremskih Karlovcih²⁵ kakor tudi v Varaždinu. Hrvatom je sicer ostal v spominu kot »slovenački rodoljub«, ki je delal dobro tudi za Hrvaško. Ali, kakor je zapisal Križan, ima »delovanje našega rojaka v hrvatskeji literaturi lepo in častno mesto« in še dodal, da je bil »dober mož svojej ženi in brižen oče svojih otrok. On živi edino za svojo obitelj, za šolo in znanost.«²⁶

»...BIJAŠE NAOKO CJEPIDLAKA, SATIRIK...«²⁷: FILOLOG LOVRO MAHNIČ

Spremembe, ki so nastopile z ukinitvijo Bachovega režima in vzpostavitvijo ustavne monarhije, so tudi avstrijskim Slovanom, predvsem Čehom in Hrvatom pa tudi Slovencem, odpirale nove spodbude, pomenile so začetek novega, drugačnega političnega in kulturnega delovanja. Sproščeno ozračje je spodbudilo avstrijske Slovane, tudi Slovence, da so še poglobili medsebojno sodelovanje in povezovanje.

Na drugi strani pa so dogodki in razmere v šestdesetih letih 19. stoletja v Avstriji, npr. avstrijsko-pruska vojna, poraz Avstrije, delitev monarhije na dve polovici leta 1867, okrepljena Nemčija, notranje pa tudi gospodarske in finančne razmere v monarhiji, vse to je med avstrijskimi Slovani zbuvalo bojazen, da bodo v prihodnosti Slovani v Avstriji potisnjeni v še večjo neenakopravnost.

Po zlomu Bachovega režima leta 1859 oz. 1860, ko je bila sprejeta federalistična oktobrska diploma, je leta 1861 izdani februarški patent, ki je predvideno federalizacijo sicer nekoliko okrnil, uveljavil ustavno monarhijo. Takrat se je življenje v vseh deželah monarhije bistveno spremenilo, posebej v deželah avstrijskih Slovanov. Na Češkem se je na primer v tem času »zgodila« med drugim tudi ločitev čeških političnih (idejnih) duhov na staročehe,²⁸ ki so predstavljali konservativni del, ter mladočehe, ki so se zavzemali za radikalnejše in liberalnejše poteze češke politike.²⁹ Že leta 1861 je izšla

²² Pismo L. Zime iz Varaždina z dne 9. 3. 1882, v katerem mu sporoča, da ne v gimnazijski knjižnici in v Varaždinu sploh ni mogel najti knjige Gregorja Malevca.

²³ Mihael Lendovšek (1844–1920), rodoljub, urednik; o njegovem življenju in delu je dokaj natančno pisal dr. France Lukman v Slovenskem biografskem leksikonu, IV. zvezek, Ljubljana 1932, str. 635–636.

²⁴ O G. Maljevcu: Alojz Jembrih, *Prilog proučavanju doprinosa desetorice Slovenaca hrvatskom jezikoslovlju, književnosti i kulture od 16. do 19. stoljeća*, Slovenci v Hrvaški, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, str. 70–72.

²⁵ K. Petrović, *Istorija srpske pravoslavne velike gimnazije Karlovačke*, Novi Sad 1951.

²⁶ 27 J. Križan, Luka Zima, *Kres* 1885, št. 2. str. 115.

²⁷ Avgust Šenoa (1932), Prijan Lovro, *Sabrana djela Augusta Šenoa*, knjiga III, Zagreb, Binoza, str. 279.

²⁸ Staročehe sta vodila Palacky in F. L. Rieger.

²⁹ Mladočehe so vodili brata Julius in Eduard Gregr ter Karel Sladkovsky.

prva številka časopisa v češkem jeziku *Nrodní listy*, kjer je František R. Rieger objavil češki politični program, ki je med drugim vseboval zahtevo po nacionalni enakopravnosti, spoštovanje človekovih pravic ipd. Še pomembnejše je bilo takratno događanje na kulturnem področju. Leta 1862 sta Miroslav Tyrš in Jindřich Fügner ustanovila Praško telovadno jednoto, ki so jo leta 1864 poimenovali Sokol. Na Slovenskem so telovadno društvo Južni Sokol ustanovili že leta 1863. Leta 1863 so na Češkem ustanovili društvo Umetniška beseda (*Umělecká beseda*), na Slovenskem pa so leta 1866 ustanovili Dramatično društvo, ki je hitro preraslo ljubljanske okvire.

Med pričami pomembnih sprememb v političnem in kulturnem življenju Češke ni bilo veliko Slovencev. Eden redkih, ki je v tem času študiral v Pragi, je bil slovenski filolog, Lovro Mahnič,³⁰ rojen leta 1832 na Uncu pri Planini. Mahnič je, preden se je odločil za študij v Pragi, kljub temu da mature na ljubljanskem Alojzijevešču ni opravil, lahko na Duna ju več let poslušal predavanja iz slavistike. Seznanil se je z Janezom Trdinom, ki je po svojem odhodu na Hrvaško, sprva v Varaždin in potem na Reko, omogočil, da je lahko tudi Mahnič skupaj z njim nekaj časa poučeval na reški gimnaziji. Trdina je Mahniča opisal kot zelo nadarjenega in marljivega študenta z velikim talentom za jezike, ki pa si ni znal najbolje organizirati osebnega življenja. Zaradi težavnega značaja je imel več sovražnikov kot prijateljev, pa tudi ti ga niso nikoli povsem razumeli. Od Slovencev na Slovenskem je ostal v stiku predvsem s Franom Levstikom, ki je Mahniču, kot je razvidno iz dopisovanja, potožil o svojem položaju v Ljubljani in mu posojal denar. Mahnič se je Levstiku z Reke oglasil dvakrat; potem ko je zvedel, da sta se Levstik in Vilhar razšla, mu je ponudil možnost zaposlitve na Hrvaškem: »Če nimaš na Kranjskem nič priličnega, bi se dalo na Hrovaškem za-Te kaj dobiti, ker bo šlo veliko švabov preč ...«³¹ Hkrati je poudaril: »... Nadjam se, da bo kmalu prišel tisti čas, ko nam ne bo treba na Kranjskem več švabskega sistema, švabskih matur in take ropotije – ampak gledali bomo na ljudi ... in takrat tudi tebi ne bo treba biti v strahu ...«³² Informacijo iz Slovenije o ustanovitvi Slovanske čitalnice v Trstu leta 1861³³ je sicer označil kot lepo, toda razumel jo je kot povsem politično dejanje. »... Čitaonica vaša je lepa reč, ali gledajte da ne zaspate popolnoma ... Brez politike ne boste nič opravili ...« Tako kot njegovi kolegi na Slovenskem, se je tudi Mahnič zavzemal za izdajanje političnega časopisa, saj: »... Mislim, da tudi ti misliš, da nam ga je bolj treba kakor vsakdanjega kruha ...«³⁴ Svojo zahtevo je navezoval predvsem na napade »triersterice«³⁵ ob ustanovitvi Slovanske čitalnice, na katere Slovenci niso odgovorili, po Mahničevem mnenju pa bi vsekakor morali.

³⁰ SBL, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 1.

³¹ Mahničovo pismo Levstiku z dne 28. 12. 1860, Reka, objavljeno: Avgust Žigon: *Bridka zgodba iz Levstikovega življenja*, Slovan, 1917, str. 102.

³² Ibid.

³³ Ustanovljena 29. januarja 1861.

³⁴ Mahničovo pismo Levstiku z Reke, 29. 5. 1861 (MS 491, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

³⁵ *Triester Zeitung*, izhajal od 1851 do 1918, glasilo avstrijskih Tržičanov, gl. Silvana Monti Orel: *I giornali triestini dal 1863 al 1902*, Trieste 1976, str. 26.

Predan (južno)slovanski ideji se je že na reški gimnaziji sprl z ravnateljem Štefanom Vidicem,³⁶ o čemer je posredno pisal tudi Levstiku: »... Tukaj v Reki smo blizu revolucije – Rečani nečejo nič vedeti za Hrovate – in zmeram demonstracije delajo proti njimi – Posebno pa so hudi na nas gimnazijske učenike, ker mi narbolj hrovaštvo podpiramo ...«³⁷ Mahnič ni skrival svojih simpatij do hrvaškega narodnega gibanja tudi pozneje ob premestitvah, zato je imel težave tudi, potem ko so ga premestili v Split. Na Reki je kot nadomestni učitelj dobil možnost opravljanja izpitov v Zagrebu, kar je napovedal v pismu Levstiku.³⁸ »Jaz bom šel kmalu en dan v Zagreb in se bom dal tam vprašati – Če bo šlo po sreči, bom do pusta že dekret dobil – ali pa vsaj do velike noči ...« Toda ni znano, zakaj ni odšel v Zagreb. Morda zato, ker se mu je tako j po vzpostavitvi ustavne monarhije izpolnila želja oditi v Prago, kjer se je v študijskem letu 1861/62³⁹ vpisal na jezikoslovne študije na Karlovo univerzo. Med drugimi je poslušal tudi predavanja Martina Hattala,⁴⁰ slovaškega jezikoslovca, in leta 1862, ali kakor lahko beremo v pismu Franu Levstiku, konec leta 1862 oz. januarja ali februarja 1863,⁴¹ končal študij slavistike.

Tudi za Mahniča, tako kot za mnoge Slovence, je bila Praga usodna za njegovo nadaljnje delo in življenje. Nanj so vplivali tako slovansko okolje, češka kulturna in politična dejavnost kakor tudi ljudje, ki jih je tam srečal in se družil z njimi. Med njimi je bil tudi hrvaški pisatelj August Šenoa, takrat študent prava v Pragi. Mahnič in Šenoa sta tudi na Hrvaškem ostala v dobrih odnosih, njegovo življenje pa je Šenoa orisal v delu Prijan Lovro.

Marca 1863 je Mahnič zapustil Prago; toda ni se vrnil v domovino, ponovno je odšel na Hrvaško, kjer je dobil mesto nadomestnega profesorja na gimnaziji v Osijeku. Kot poroča Trdina,⁴² se je tudi tu zapletel v težave, tako da je moral, že potem ko je naslednje leto začel poučevati in je bil imenovan za rednega profesorja slavistike in francoščine, leta 1864 zapustiti Osijek. Zaradi težav v Osijeku si je Mahnič želel vrnitve v domovino, kar je omenil tudi Levstiku. Prosil ga je, če bodo »potrebovali na ljubljanski gimnaziji učitelja ...«, naj pogleda, »če rabijo tudi za staro filologijo (grško, latinsko,

³⁶ Janez Trdina, *Štefan Vidic, ravnatelj reške gimnazije*, Bahovi huzarji in Iliri, Ljubljana 1903, str. 235–259.

³⁷ Mahničovo pismo Levstiku z dne 28. 12. 1860, Reka, v: Avgust Žigon: *Bridka zgodba iz Levstikovega življenja*, Slovan, 1917, str. 102.

³⁸ Ibid.

³⁹ Zadnje Mahničovo pismo Levstiku z Reke ima datum 29. 5. 1861, zato je najverjetneje, da se je v Prago odpravil septembra oz. oktobra 1861.

⁴⁰ Martin Hattala, slovaški jezikoslovec, pedagog; bogoslovec, ki se je ukvarjal predvsem s slovanskim jezikoslovjem. Leta 1854 je objavil delo *Glasoslovje staročeškega, novočeškega in slovaškega jezika*, ki mu je omogočilo službovanje na Filozofski fakulteti v Pragi. Napisal je tudi prvo sistematično slovaško slovnico *Gramatika slovaškega jezika* in *Kratko slovaško slovnico*.

⁴¹ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka je datirano s 17. 4. 1863. V njem piše: »Pred dvema mesecema sem ti pisal iz Prage, pa sem na Dunaju zvedel, da ga nisi dobil ...« (MS 491, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴² Trdina je zapisal, da se je Mahnič udeležil t. i. ameriškega dvoboja in »težke stave«, »vse zaradi ljubezni in poroke ...«, v: *Bahovi huzarji in Ilirci*, str. 193–195.

slavjansko) ... da se bom jaz potrudil, da pridem spet enkrat domu – saj veš, da je doma vendar še narboljši.«⁴³ Iz pisma Levstiku iz Osijeka razberemo, da se je ne glede na delovno vnemo in načrte prav tu počutil najbolj osamljenega: »Pravi vzrok, zakaj ti pišem, je pravo za pravo ta, ker želim imeti v svoji domovini enega človeka, kakor si ti, in to posebno v znanstvenih zadevah, kar se tiče slovenščine in sploh slavjanščine ...« Levstiku je razkril načrt, da bo za program osiješke gimnazije napisal nekaj »o jugoslavjanskih jezikih, kakor se namreč eden k drugemu in kako so vsi k takoimenovani staroslovenščini. Potreboval bom za to delo, kar se tiče slovenščine, nekoliko razjašnjenja o izgovoru posameznih krajev ...«⁴⁴ Kakor mnogi učitelji in profesorji na Hrvaškem, je bil tudi Mahnič velikokrat v finančnih težavah, kar je omenil tudi Levstiku, ter dodal, da bi se raje zadolžil na Slovenskem kakor na Hrvaškem, saj so »nekateri Kranjci, ki so nedavno pred mano tukaj bili profesorji, take nesramne dolgove delali, da je nazadnje še poštenega človeka sram denarja na posodo iskat ...«⁴⁵

Še aprila 1863 je v enem od pisem iz Osijeka Levstiku omenil, da bo sicer v kratkem »definitivno imenovan«, kar mu je sporočil sam »supremus scholarum direktor Dr. Rački«, ki je prišel »reorganizirat našo zanemarjeno in demoralizirano gimnazijo«, in hkrati računal, da pride jeseni v Ljubljano.

Toda šolske oblasti so ga premestile v Split, poučevati pa so mu dovolili samo nemščino. Tudi po premestitvi v Splitu ni skrival svoje privrženosti (južno)slovanski ideji in simpatij do hrvaškega narodnega gibanja, čemur je ravnatelj gimnazije Svilović vseskozi nasprotoval in mu v mnogočem oteževal življenje. Zadnje, sicer zelo kratko pismo je Levstiku poslal iz Splita 25. januarja 1865. Na kratko mu je omenil razmere v Splitu, ki da so »skoraj kakor pri nas na Kranjskem ... napredovali bomo – ampak počasi,«⁴⁶ nič pa ni omenjal drugih, usodnejših težav, ki so močno vplivale na njegovo zdravje.⁴⁷ Leta 1866 si je sam vzel življenje.⁴⁸

Glede na njegov bolj ali manj bohemski način življenja je skorajda razumljivo, da ni zapustil kakega večjega opusa. Med najpomembnejše delo gotovo sodi študija *U kojem razmerju su jugoslovenski jezici prama staroslovenštini s jedne a medju sobom sa druge strane?*, ki so jo leta 1863 objavili v Osijeku.⁴⁹ V delu je skušal dokazati, da je slovenščina glede jerov in jorov na prvotnejši razvojni stopnji, kot je bila staroslovenščina pred tisoč leti; zato slovenščina ni hčerka, ampak samo najbližja sestra staroslovenščine.⁵⁰ »Razmerja«, kakor je okrajšano imenoval svoje delo, so brali tudi njegovi kolegi tako na Hrvaškem kot na Slovenskem. Slovenski gimnazijski profesor Sebastijan Žepić je izvode Razmerja »prodajal« tudi v Varaždinu, kjer je služboval in

⁴³ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka, 17. 4. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁴ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka, 17. 4. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁵ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka, 19. 4. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁶ Mahničovo pismo Levstiku iz Splita, 25. 1. 1865 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁷ *SBL*, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 12.

⁴⁸ Trdina poroča, da si je zaradi odpovedane poroke prerezal žile na roki, str. 195.

⁴⁹ Izvestje o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Oseku 1863.

⁵⁰ Logar, *Lovro Mahnič*, *SBL*, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 12.

o tem obvestil tudi Levstika. Omenil je, da je prodal »7 eksemplarjev Razmerja ... pet iztisov pa je ostalo neprodanih ...« najverjetneje zaradi previsoke cene: »Cena je temu delu (35 K) nekaj prevelika ...«⁵¹ O Mahničevih »Razmerjih« pa je imel dokaj slabo mnenje hrvaški slavist Vatroslav Jagić.⁵²

Mahničeva nadarjenost, zvestoba slovenstvu ter slovanski in južnoslovanski ideji sta torej ostali zabeleženi le v spominih in zapisih njegovih sodobnikov, posebej v zapisih Janeza Trdine in pisatelja Augusta Šenoa.

KLASIČNI FILOLOG FRANJO MARN

Dve leti zatem, ko je Mahnič zapustil Prago, se je tja začasno priselil tedaj najmlajši slovenski praški študent, poznejši klasični filolog Franjo Marn. Rodil se je leta 1845 v Štangi pri Litiji, gimnazijo je obiskoval v Ljubljani. Najverjetneje se je pod vplivom takrat ponovno aktualnega slovanskega čustvovanja leta 1865 vpisal na študij klasične filologije na Karlovi univerzi v Pragi. V Pragi ni bil le študent, dejaven je bil tako na literarnem področju, objavljal je prozne⁵³ in pesniške⁵⁴ prispevke, prevajal,⁵⁵ v slovenščino je npr. prevedel veseloigro Karla Sabine⁵⁶ *Inserat ali išče se nevesta* in

⁵¹ Sebastijan Žepič Levstiku, 12. 11. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁵² Logar, *Lovro Mahnič*, SBL, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 12.

⁵³ -r-, *Moč ljubezni*, Slovenska Vila, 1865.

⁵⁴ -r-, *10 lirskih poskusov*, Slovenska Vila 1865.

⁵⁵ Prevajal je gledališke predstave, npr. leta 1863 Körnerjevega *Nikolaja Zrinskega*, leta 1864 Wi-ese-manov *Skriti biser* ipd.

⁵⁶ Karel Sabina (1813–1877), češki radikalni demokrat, publicist, pisatelj in literarni kritik. Znan je predvsem kot izjemno aktiven v letih 1848 in 1849, ko je aktivno sodeloval s češkim radikalnim demokratom Josefom Vaclavom Fryčem. Že pred letom 1848 je bil član tajnega političnega društva Repeal, urejal časnika *Praške noviny* in *Včela*, leta 1849 pa prevzel redakcijo *Novine Lipy Slovanske*, kjer je veljal kot vodja levega krila redakcije. V času vseslovanskega kongresa 1848 je sodeloval tudi z ruskim anarhistom Mihaelom A. Bakuninom, s katerim naj bi skupaj pripravila vstajo čeških radikalov. Maja 1849 so ga aretirali in ga obsodili na smrt, pozneje pa kazen znižali na 18 let zapora. Po amnestiji leta 1857, še v času Bachovega režima, je bil spet na prostosti. Toda ponovno je začel delovati šele po 1860, predvsem kot publicist, pisec krajših povesti in romanov. Njegovo najzanimivejše delo, izdano leta 1861, je bilo »Duhovni komunizem«, v katerem je najbolj izpostavil pravico vsakega posameznika do izobrazbe. O tem je predaval v mnogih delavskih in državljanskih in občanskih društvih in na zborovanjih. Čeprav mu je bilo najbližje takratno delavsko gibanje, se s privrženci socialistične ideje ni družil. V tem času je napisal tudi libreto za operi *Prodana nevesta* in *Branibor pri Čehih*. Toda Sabinovo javno nastopanje se je končalo leta 1872, ko se je razvedelo, da je bil policijski ovaduh. Javnost ga je proglasila za izdajalca naroda, njegovo ime je izginilo iz čeških časopisov, njegove knjige iz knjigarn, na plakatu za *Prodano nevesto* pa so natisnili le začetnici. Čeprav se je branil, da je izdal le enkrat, so po letu 1918 odkrili, da je vse od 1859 pod imenom Roman in za dobro mesečno plačo poročal o političnem delu ljudi, tudi tistih, ki so mu bili zelo blizu. Objavljal je le še pod psevdonimom in umrl v veliki revščini. (v: *Kdo byl kdo v našich dejinach do roku 1918*, Nakladatelstvo Libri, Praha 1996, str. 357 – 358.)

druge, kakor tudi na publicističnem. Z dopisi⁵⁷ o življenju v Pragi je ohranjal stik z domovino, saj je bil na Češkem tudi leta 1866, torej ravno v času, ko je bila Avstrija v vojni s Prusijo. Marn je pisal tudi poljudne, predvsem naravoslovne članke, ki so jih objavljali Slovenske večernice, Koledar sv. Mohorja in Slovenski gospodar. V Pragi je na predlog svojega brata sestavil tudi Slovnico češkega jezika z berilom, ki ga je leta 1866 profesor Josef Vavrů predlagal v natis Slovenski Matici.⁵⁸ Natis je utemeljil s poudarkom, da je knjiga »marljivo izdelana in utegne pospeševati slovstveno vzajemnost ter koristiti posebno šolski mladini ...«,⁵⁹ kar sta potrdila tudi recenzenta Janez Bleiweis in Luka Svetec. Slovenska Matica je knjigo natisnila leta 1867.⁶⁰

V nasprotju z Mahničem ali Zimo Marna Praga ni prevzela, saj jo je že naslednje leto, leta 1867, zapustil in študij raje nadaljeval v Gradcu, kjer ga je leta 1869 tudi končal. V Gradcu je kot učiteljski kandidat poučeval grški in latinski jezik ter zemljepis. Potem ko je 1870 opravil državni izpit iz klasične filologije in slovenščine, je bil imenovan za suplenta na zagrebški veliki gimnaziji; za profesorja na tej gimnaziji je bil imenovan leta 1876. Umrl je leta 1905 v Zagrebu.

Svoje vtise o Pragi je pošiljal v Zgodnjo danico, ki jih je z veseljem objavljala.⁶¹ Iz njih je mogoče razbrati razloge, zakaj je zapustil Prago, medtem ko o odločitvi za študij v Gradcu ali poznejši odločitvi za odhod na Hrvaško žal ni zapustil pričevanj.

Med poglavitnimi razlogi, zakaj je iz Prage raje odšel študirat v Gradec, bi bila lahko Marnova globoka predanost katoliški cerkvi. Že v prvem dopisu iz Prage ne zasledimo za slovenske študente običajnega navdušenja nad slovansko Prago; Marn je najprej opazil »čudno« versko življenje na Češkem. Ugotavljal je, da je bilo na cestah in trgih vse polno ljudi in »lepo število še taci, ki so lepo zložno pohajkovali, ker se jim na milem svetu nikamor ni mudilo. – Tako je bilo na trgu; v cerkvi pa ni bilo nič tega hruma, pa tudi gnječe nobene, ker je bila tako prazna ... In tako je bilo ob času, ko je pri nas v cerkvi vendar viditi več ljudi, nego zunaj. Nezadovoljen s tem, kar sem vidil, od druge strani pa vendar vesel, da Slovenci vsaj v eni reči, in ravno v tej najpoglavnejši – nismo zadnji, jo zavijem v stransko ulico ...«⁶² Kakor da ne bi bil seznanjen s češkimi narodnimi junaki, se je čudil in celo zgražal nad podobami Jana Husa in Jurija Podčbradskega; motilo ga je tudi nedeljsko delo praških obrtnikov. »Posebno pa sem čutil, da nisem doma, ko sem v nedeljo popoldne stopil k oknu svoje stanice. Vidil sem, kako so v nasprotni hiši krojači, v drugi koj zraven čevljarji tebi nič meni nič pridno

⁵⁷ Leta 1865 in 1866 v Zgodnji danici (v nadaljevanju: ZD).

⁵⁸ Josef Vavrů (1832–1905), češki gimnazijski profesor, služboval na gimnaziji v Ljubljani v letih 1859–1887, 1887 se je upokojil. Z Levstikom je sodeloval pri sestavljanju slovenske telovadne terminologije.

⁵⁹ Sporočilo o V. odborovi seji slovenske Matice, Novice (v nadaljevanju: N), št. 48, 1866, str. 387.

⁶⁰ Obenem so odborniki na sestanku opozorili tudi, »da bi glede na slovansko vzajemnost bilo prav potrebno, da se uči na naši gimnaziji bližnji hrvaško-srbski pa češki jezik ...« (ibid).

⁶¹ Šr. v SBL navaja, da je Marn leta 1866 objavljajal tudi v Slovenskem gospodarju, čeprav je začel izhajati šele naslednje leto, 1867 (vir: D. Lončar, Politično življenje Slovencev, str. 134).

⁶² Iz Prage. – n., ZD, 1865, list 35, str. 281.

šivali, kakor bi bil navaden delavnik. V tretji hiši sem opazil urarja, ki je skerbljivo kolesce pilil, v četrti zopet krojača itd ...»⁶³ Marn je zato z olajšanjem objavil govor rektorja Karlove univerze, dr. Nahlovskega, ki je v svoj nagovor novincem vključil tudi kritiko akademikov, ki da ne obiskujejo cerkve: »V serce me je speklo, ko sem prišel zadnjo nedeljo v cerkev, kjer se opravlja služba Božja za tiste, ki so nemškega rodu in nisem videl ne enega akademika v cerkvi ...« Pozval jih je, naj pri študiju ne pozabijo tudi na vero, saj se »vsako nedeljo in praznik opravlja nalašč za vas služba božja, za Slovane posebej in za Nemce posebej.« Navdušen nad rektorjevimi besedami pa se ni mogel izogniti kritiki čeških študentov, ki da jih nekaj sicer že pride k nedeljski maši, nikakor pa ne toliko, »koliko bi jih moglo biti ...« Kljub temu je za češke študente našel nekaj pohvalnih besed: »Eno pa se mora hvaliti pri čeških dijakih, namreč to: da nimajo razen svoje čitavnice ... in razun nekterih manjih zgolj vednostnih družbic, nikakoršnih zvez in skupščin po kavarnah in kerčmah med sebo. V tem se res odlikujejo od nemških buršev, ki so povsod zraven, kjer je kaj nerodnega ali pa neumnega ...«⁶⁴

Iz nadaljnjih Marnovih dopisov razberemo predvsem, da sta ga tako češka družba kot samo življenje na Češkem razočarala prav na verskem področju. Kritiziral je njihov verski tisk,⁶⁵ zlasti ga je pretreslo spoznanje, da sta na Češkem, kjer je izhajalo okrog 70 listov v češkem jeziku, izhajala le dva »katoliško-cerkvena časnika ... pa še ta dva nista nič kaj obširna ...«⁶⁶ Tudi v kavarni, v katero je zahajal, je imel na razpolago le en verski časnik, pa še ta je bil protestanski, medtem ko »od katoliškega se ve da ni sluha ne duha ...« Kljub temu da sta mu ugajali zunanost in vsebinska raznolikost novega, od leta 1865 tiskanega lista protestantov, *Illustrovaný evangelický Vestník*, ki je bil namenjen koristim cerkve obeh ver, je bil do same vsebine zelo kritičen: »Rad bi bil zvedil, kateri da je pravi namen tega novega časnika, in kakšne misli prav za prav ima priprosto ljudstvo, katero se protestantom prišteva ...« Marnov komentar: »... ako pomislim, da prestopajo cele vasi k protestantovstvu in kakšen pomen se z besedo 'mistr Hus' navadno sklepa, me obide neki strah in pred očmi se mi vrstijo spet nekdanje verske homatije na tej zemlji ... Pa še eno o tej zadevi: Znano je, kako slovito delo se izdaja v Pragi, mislim 'Naučni slovník'. V tej knjigi je govorjenje tudi o skušnjavah hudičevih in tu stoji od besede do besede: 'Za izgled se imenuje pravljica o padu prvih staršev' ...«⁶⁷ Uredništvo je njegove besede komentiralo zelo pomenljivo: »Znano je, da prve glave literatov veči del niso naše vere; torej ni čudo. Vr.?!«⁶⁸ Z obiskom cerkva je bil zadovoljen le v času velikega tedna in velikonočnih praznikov, ko so »bile tudi tukaj cerkve zelo obiskane. Nikoli, kar sem tu, še nisem videl tako polnih cerkva pri službi Božji in pri pridigah ...«⁶⁹ Toda obhajanje šmarnic v Pragi je bilo zanj spet

⁶³ Nav. d., str. 282.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ *Praga – n.*, ZD, 1866, list 5, str. 38.

⁶⁶ To sta bila Blahověst in Časopis katolickeho duhovenstva.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ *Praga*, 5. mal. travna, -n., ZD, list 11, 1866, str. 84.

razočaranje. Sicer so jih obhajali, toda »kolikor mi je znano, samo v dveh cerkvah. Obiskuje jih sicer v primeri proti Slovenskemu prav malo ljudi, pa vendar več kakor sem jih pričakoval ...«⁷⁰

V novem protestantskem časniku so ga posebej zmotile razprave o jezuitih, katerih namen je Mam označil kot »priprostega nevedneža podučiti kaki sovražniki človeštva da so jezuiti«. Zato se je prav vprašanju vloge in pomena jezuitov posvetil tudi v drugih dopisih iz Prage, zlasti potem, ko so začeli v Narodnih listih razpravljati o odvečnosti samostanov in pisati proti jezuitom. Posredno je zapise v Narodnih listih komentiral, tako da je ponatisnil mnenje iz češkega Časopisa katolickeho duhovenstva, v katerem so vrsto trditve iz Narodnih listov postavili na laž, zlasti trditve, da so jezuiti »šole v Čehih ponemčili in mladost odnarodnjevali ...«⁷¹ Uredništvo Zgodnje danice se mu je pridružilo s komentarjem: »Hujskanje zoper jezuite ni prav nič družega, razun en kos tiste 'kulture', zoper katero ravno ti gospodje sicer o vsaki priliki kričijo! čudo, da pljuč ne izkašljajo!«⁷²

Kaže, da je Marna verska »mlačnost« Čehov tako prevzela in pretresla, da v svojih dopisih češkemu političnemu in kulturnemu življenju skoraj ni posvečal pozornosti. Kot študenta ga je sicer zanimalo število vpisanih študentov, toda največ pozornosti je posvetil primer javam števila vpisanih čeških in nemških študentov. Število vpisanih čeških študentov se je že nekaj let redno večalo – leta 1865 se jih je vpisalo skoraj 100 več. Število vpisanih nemških študentov pa se je v študijskem letu 1865/66 zmanjšalo za 44 – vpisalo se jih je 544. V tem letu je bilo vpisanih tudi precej Srbov in Poljakov, medtem ko je bilo prejšnja leta več Hrvatov, »zdaj pa jih je komaj toliko kakor Slovencev ...«⁷³ Žal v svojem zapisu ni navedel, koliko vpisanih Slovencev je bilo tisto leto. Pisal je tudi o študijskem programu v drugem semestru: napovedano je bilo 175 lekcij, 9 v latinskem in 27 v češkem jeziku, od tega v češkem jeziku 11 na modroslovnem oddelku. Med najpomembnejšimi profesorji je omenil profesorja Kvičala,⁷⁴ Hattala⁷⁵ in predvsem izpostavil profesorja Vocela,⁷⁶ ki da bo predaval »slovansko starinstvo«,

⁷⁰ Praga, 25. maj, -n-, ZD, list 17, 1866, str. 135.

⁷¹ Kaj je kej novega po širokem svetu? Jezuiti v Pragi, ZD, list 30, 1866, str. 239–240.

⁷² Iz Prage, ZD, list 31, 1866, str. 247.

⁷³ Praga, 5. maj, travna. -n-, ZD, list 11, 1866, str. 84.

⁷⁴ Jan Kvičala (1834–1908), češki klasični filolog, prevajalec, pedagog, politik, od leta 1867 redni profesor na univerzi v Pragi, leta 1878 je bil izvoljen za dekana. Politično je začel delovati leta 1880, ko je bil izvoljen za poslanca v državnem svetu, kjer se je posebej angažiral za razdelitev univerze na nemško in češko. Leta 1882, ko je bila uresničena ideja češke univerze, je imel veliko zaslug za ustanovitev nekaterih stolic. Veliko dela je posvetil položaju čeških učiteljev in razvoju šolstva nasploh, zato so ga proglasili za častnega občana Prage. Znanstveno se je uveljavil s prevajanjem antične književnosti, kritičnimi študijami o Platonu, Homerju, Hesiodu in drugih ter s članki o grški in latinski sintaksi ipd. (Kdo byl kdo v našich dejinach do roku 1918, Nakladatelství Libri, Praha 1996, str. 231.)

⁷⁵ Martin Hattala (1821–1903), gl. op. 37.

⁷⁶ Jan Erazim Vocel (1803–1871), češki pisatelj, arheolog, kulturni zgodovinar, narodni buditelj. Leta 1850 je bil na praški univerzi med prvimi imenovan za izrednega profesorja arheologije in umetnostne zgodovine. Njegovo najpomembnejše delo v dveh delih Prazgodovina češke

kar so za »vsacega Slovana silno važne reči, ki se ne obdelujejo povsod ...« in pozval slovenske študente, naj tisti, ki nameravajo študirati, mislijo tudi na to.

Kot bodoči srednješolski profesor se je precej ukvarjal tudi z vprašanjem srednješolskih programov, zlasti gimnazijskih, v katerih je videl, zlasti v opuščanju filozofije na avstrijskih gimnazijah, veliko pomanjkljivosti. Opuščanje filozofije naj bi bilo škodljivo predvsem za nadaljevanje študija na bogoslovju.⁷⁷ »Res je težko razumeti, kako je mogla filozofija tako neusmiljeno biti izpahnjena iz naših učilišč, tem bolj, ker je znano, da je domovina naše gimnazijske osnove Pruska, kjer so menda tudi že otroci modrovali.« Med vzroki, zakaj tako, je videl predvsem prevelik pomen Kantove filozofije, ki da je »z vsakoverstno sofistiko skušal dokazovati, da vsa naša vednost in vse naše spoznanje ne sega nad to, kar telesno občutimo, in da tudi tu more imeti le subjektivno veljavo – je imenoval to filozofijo.«⁷⁸ Vir vsega zla je bil Spinoza, »oče novih panteistov«, sem pa je prišel še Fichteja, Schellinga in Hegla. Marn je svoja razmišljanja oprl na filozofijo španskega filozofa in teologa Jaimeja Luciana Balmesa,⁷⁹ ki naj bi se bil uprl »blodnjam človeškega duha«, ki da je izjavil, da »tako imenovana nemška filozofija (je) prav za prav sam nesmisel, zavrt v gosto meglo nerazumevnih fraz.«⁸⁰ Marn je po tem sklepal, da se je dvom, ki ga je v to filozofijo izražala cerkev, kazal tudi kot grožnja božjemu in človeškemu pravu, in prav v tem nezaupanju je videl vzrok, da se je avstrijsko ministrstvo za znanost odločilo za ukinitvev modroslovja v učnih načrtih. Svoje nasprotovanje je utemeljeval s trditvijo, da »bi filozofija bila pri natančnem učenju bogoslovskih nauk koristna ali celo potrebna ...«, in nadaljeval skeptično: »... toda, kaj ko jo imajo za mater vseh grchov na polji vede, zlasti pa za orožje pri napadih na verstvo ...« Prepričan je bil, da »ne obdelovanje modroslovske vere, marveč frivolni duh, našemen v oblike modroslovske, je izpodrival in spodriva še zdaj podlage vedenja verstvenega in občanskega, on je zapeljeval in zapeljuje človeškega duha v brezbožni prostor nečimernega modrovanja ...«⁸¹ In čeprav so bile mnoge znanosti zlorabljene tako kot filozofija, so preživele, zato opuščanja filozofije ni mogoče upravičiti. Najverjetneje je Marn poznal tudi Balmesovo delo »Protestantizem,

dežele je izšlo leta 1866 in 1868. Z njim je utemeljil češko arheološko znanost. Bil je tudi urednik prvega češkega arheološkega časopisa *Pamatky arheologicke*, ki ga je začel izdajati leta 1854 in izhaja še danes. (Kdo byl kdo v našich dejinach do roku 1918, Nakladatelství Libri, Praha 1996, str. 453–454)

⁷⁷ Praga, 5. m. tr. -n-, ZD, list 12, 1866, str. 95.

⁷⁸ Praga, 14. m. tr. -n-, ZD, list 13, 1866, str. 102.

⁷⁹ Jaime Luciano Balmes (1810–1848), španski filozof in publicist. Med njegova pomembnejša dela sodijo npr. Primerjava protestantizma s katolištvom in njegov vpliv (odnos) do evropske civilizacije (1844), leta 1846 *Filosofia fundamental*, leta 1847 *Filosofia elemental*, kompendij, ki so ga kmalu prevedli tudi v angleščino in ga mnogo uporabljali v šolah. V obeh delih se je ukvarjal tako s filozofijo Kanta, Hegla kot tudi Descartesa in Leibnitza, najbolj pa je nanj vplival Jouffroy, predstavnik t. i. škotske šole, ki je postavljala v ospredje predvsem intelektualni instinkt in zemarjala objektivna dejstva v dojemanju resnice.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Nav. d., str. 103.

primerjava s katolicizmom«, ⁸² ki je bilo hitro prevedeno v italijanščino, nemščino in angleščino.

Kot mnoge Slovence doma ali na Hrvaškem, ⁸³ so tudi Marna v Pragi »motili« številni Judje; Praga je bila po njegovem mnenju »s temi ljudmi precej obdarvana. Imajo jih baje okoli deset tisoč Izraelovih otrok ... Stanujejo pa večidel vsi skupaj v posebnem oddelku mesta, ki se zato Židovsko mesto imenuje, in volijo si tudi svoje zastopnike v deželni zbor ...« in se »... večidel derže ver svojih očetov in le malo je spreobrnjenih. Kar pa jih je, so večidel zelo spoštovani in učeni možje in dobri katoličani.« ⁸⁴ V katoliško vero spreobrnjene je prišteval med dobre Jude in kot takega je posebej izpostavil univerzitetnega profesorja dr. Loeweja. Tudi odmeven škandal, tatvina srebra, ki se je zgodil v rudniku srebra v Příbramu, je brez omahovanja pripisal Judom, saj so »največ deleža (imeli) pri tej tatvini judje. Zlasti Abraham Taussig, zlatar v Pragi ...«, ki naj bi prejemal srebro od drugih »Příbramskih judov«. Hkrati je primerjal položaj rudarjev v Příbramu in okolici s položajem slovenskih rudarjev in žebjarjev v Železnikih in Kropi, ki naj bi bili »ravno tako revni ali pa še revnejši kakor pri nas. Od teh ljudi so, se ve da judje, ki se jih sploh na Češkem ne manjka, jemali žeblje ...« in jih izkoriščali, kar je povzročalo nemalo sovraštva do Judov. Še več, »razdeva vse, kar je judovskega. Razbija okna, terga strehe, razdeva hišno orodje brez ozira na vrednost, ali pa zmeče v vodo. Srečen je jud, kateri oddide lakote skerčenim pestem ...« ⁸⁵ O veliki kraji v Příbramu so na kratko poročali tudi v Novicah, toda bolj previdno, vnaprej niso obtoževali nikogar. ⁸⁶ Marn v Pragi ni izstopal s svojim antisemitizmom, taka razmišljanja niso bila tedaj nič posebnega. Celo tako svetovljanska skupina, kot je bila literarna skupina Máj, je imela do Judov odklonilen odnos. Najbolj se je izpostavil pesnik Jan Neruda, ki je, sicer malce kasneje – leta 1869, objavil politično študijo, antisemitsko polemiko *Pro strach židovsky (V strahu pred Judi)*, kjer je napadel judovski odnos do denarja. Nerudovo študijo so pozneje zlorabili »pravi« češki antisemiti v reviji Česka obrana, ⁸⁷ medtem ko so v študentskem listu Studentské směry poskusili analizirati

⁸² Jaime Luciano Balmes, *El Protestantismo comparado con el Catolicismo en sus relaciones con la civilizacion Europea*, Barcelona 1844.

⁸³ Pismo Sebastijana Žepiča sorojaku Cimperlanu z dne 8. I. 1856: »... Ali domorodcev tu nije mnogo. Tu vam je preveč otrok Izraelovih, in ti vse, kjer se koli ugnezdiijo telesno in duševno pokončujuje. Hvala Bogu, da te gadje zalege dozdej Ljubljana in sploh kranjska dežela še nima. Ti so vam ljudje brez srca, brez domorodstva, kterih Bogje denar ...« (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁸⁴ Iz Prage, .n., ZD, list 35, 1865, str. 281.

⁸⁵ Praga, 13. sušca -n.-, ZD, list 10, 1866, str. 77.

⁸⁶ Novice, 1866, št. 9.

⁸⁷ Organizujme se, *Česka obrana, Politicki list antisemitski*, 1898, let. I, števil. 1, str. 1–2. List je izhajal samo eno leto (1898), potem pa so ga prepovedali. List s podobno vsebino je bil tudi Hlasy s Podřipska, katerega vsebina je bila, tako kot vsebina lista Česka obrana, skrajno protijudovska. Oba lista sta imela posebni rubriki, Česka obrana je imela Antisemitska hlídka, Hlasy Antisemitska a narodova hlídka.

in omiliti njegova razmišljanja.⁸⁸ Toda Neruda ni bil edini, proti Judom je pisala tudi Božena Němcova, podobne članke sta objavljala tudi Havlíček in Palacký.

Kljub kopici predsodkov do Čehov, ki so prevladovali pri Marnu, pa jim je moral kot velik domoljub priznati uspešen boj za enakopravnost češkega jezika. Pozdravil je cesarjevo potrditev zakona o uvedbi češkega jezika na srednjih šolah leta 1866 in trdno verjel, da se bo neka podobnega moralo zgoditi tudi na Slovenskem. Pričakoval je, da »menda vendar ne bo nobeden nasprotoval našim tirjativam, sej smo tako ponižni, da še za vso ravnopravnost ne prosimo, ampak samo za kerhlijček ...«⁸⁹ Zaskrbljen zaradi premajhne skrbi za šolske učbenike je lahko ugotovil le, da so v nasprotju s Slovenci Čehi »stopili zopet za en korak naprej ...« Navduševal se je nad Riegerjevimi predlogom, naj vsak pomembnejši predmet predavajo v češčini, pa tudi izpiti iz teh predmetov naj bodo v češkem jeziku. V tem ni videl kakih posebnih privilegijev, saj so Čehi dosegli le to, »kar jim po vsi pravici gre«.⁹⁰ S primerjavo položaja češkega in slovenskega kmeta je dokazoval, da je zahteva po poučevanju v slovenskem jeziku upravičena. Češki kmet je že kar dobro izobražen, omikan, česar za Slovence ni bilo mogoče reči, saj slovenskega kmeta »podučujejo v tolikanj hvalisani in vsiljevani nemščini«. Tako slovenski kmet ni imel možnosti spoznavati novih dognanj v kmetijstvu in zato tudi ni napredoval. V razpravah o pomenu jezika se je Marn skliceval na ideje Humboldta in Šafarika. Najbližja mu je bila Humboldtova trditev, da je prava domovina kateregakoli ljudstva prav njegova narodna govorica, zato poteka potujčevanje najhitreje prav pri jeziku. Marn je materni jezik enačil z narodnim jezikom, zato je človek prav skozi (določeno) govorico član določene skupnosti, naroda. Za Marna kot bodočega šolnika je bila tudi Šafarikova ugotovitev, da je bilo uvajanje nemškega jezika v češke šole eno najbolj škodljivih uredb, priložnost, da je tezo o škodljivosti prenesel tudi na slovenske razmere. Poudaril je velik pomen maternega jezika v šolah, saj »jezik materni je in ostane natomi organ naših najglobokejših misli, verni obraz našega notranjega življenja. Jezik s svojo posebnostjo vlada naše bistvo, on je prava stvarivna in izobraževalna moč.«⁹¹

Boj za jezikovne pravice je bil v Marnovih očeh ena redkih pozitivnih plati, ki jih je doživel oziroma doživljal v Pragi, saj Praga zanj resnično ni bila najprej in predvsem slovansko mesto, slovanska prestolnica; ali kakor mu je pisal prijatelj iz domovine, »kako imenitna se nam Slovencem Praga zdi, ker nam vzajemnost slovanska ni samo prazna beseda ...« Marn je Prago doživljal predvsem s temnejše plati, kot mesto samomorov, umorov, nesreč, goljufij in predvsem slabotne vernosti oz. premajhne predanosti katolištvu. Toda kljub nezadovoljstvu z razmerami na Češkem je v kratkem času študija v Pragi lahko napisal tudi priročnik za učenje češkega jezika.⁹²

⁸⁸ Jan Neruda o otacze židovske, *Studentské směry*, 1899, št. 2, str. 45–47.

⁸⁹ Praga, -n-, ZD, list 5, 1866, str. 38.

⁹⁰ Praga, 5. mal. travna, -n-, ZD, list 11, 1866, str. 84.

⁹¹ Praga, 13. sušca, -n-, ZD, list 10, 1866, str. 77–78.

⁹² Gl. op. 52.

Istočasno kot Marn sta v Pragi študirala tudi Fran Gerbič in France Rebec. Gerbič, ki je na praškem konservatoriju študiral od leta 1865 do 1867, je v Pragi izdal tudi Liro Sionsko, revijo, v kateri je objavljaj svoje cerkvene napeve. Tudi Marn je nekaj časa sodeloval z Gerbičem, predvsem kot pisec nabožnih pesmi.⁹³

Rebec je v nasprotju z Mamom iz Prage v domovino pošiljal povsem drugačne dopise, saj so bili njegovi vtisi o Pragi povsem drugačni. Rebec je zanimala predvsem politična plat tamka jšnjega dogajanja, zato je večinoma poročal o političnih dogajanjih, poudarjal predvsem pomen slovanstva in svoje protinemštvo. Povsem drugače kot Marn je komentiral odlok, s katerim so Čehi pridobili pravico uporabe češkega jezika na visokih šolah. V »češki zmagi« je videl predvsem »zmago narodovo, ktere bo vsa zemlja češka vesela ... da pa bodo z zobmi škripali taki možaki, ki ne privoščijo nam Slovanom ne slane vode ne ... Čcravno jc predlog zmogel le z 20 glasovi, veselo je vendar, da možje, kakor knczoškof in kardinal praški, škof Jirsik, župan mestni, mnogo knezov in grofov, profesorjev in dohtarjev, mestjanov in obrtnikov so glasovali za predlog.«⁹⁴ Vse te je omenil tudi zato, da je lahko zbodel Slovence: »Kako je pri vas na Slovenskem to, žalibog! vse drugače. Vaši škofje – kje so? Vaši plemenitniki – kje so? Ali nikar ne obupajte ... zmaga češka pomaga tudi ravnopravnosti na Slovenskem na noge, ako bog da in sreča junaška!«⁹⁵

S preselitvi jo v Gradec je Marn prenehal dopisovati v slovenske časnike, hitel je s študijem, ki ga je dokaj hitro, leta 1869, končal, in se po opravljenem državnem izpitu iz klasične filologije lahko zaposlil na Hrvaškem, na zagrebški veliki gimnaziji. Na Hrvaško je prišel že po podpisu hrvaško-ogrške nagodbe leta 1868 in bil priča boju Hrvatov proti njej. Marn ne po svojem značaju ne kot državni uradnik pa tudi sicer ni imel političnih ambicij, zato se je povsem posvetil delu v šoli, kjer je predaval grški in latinski jezik. Polemike, ali dijaki potrebujejo študij klasičnih jezikov, ki so se na Hrvaškem začele leta 1860, so se ob njegovem prihodu že polegle, tako da v diskusijah ni sodeloval. Z gotovostjo pa je mogoče reči, da bi se zagotovo oglasil, saj je verjel, da je klasična izobrazba temelj vse izobrazbe.

Marn je na Hrvaškem usmeril vse svoje moči v pisanje učbenikov. Med drugimi je npr. leta 1873 izdal učbenik *Grški akuzativ v primerjavi z latinskim in hrvaškim jezikom*. Kljub intenzivnemu delu na šoli je mislil tudi na domovino, na rojake, za katere je leta 1879 izdal *Hrvaško slovnico za Slovence*. Nastop vlade bana Khuen-Hedervaryja oz. spremembe političnih razmer na Hrvaškem so ga prisilile, da je od tedaj dalje pisal predvsem po naročilih deželne vlade; ta je za vse razrede srednjih šol in višje razrede dekliških šol zahtevala učbenike nemščine.

Za Franja Marna je mogoče reči, da se je v hrvaški družbi uveljavil predvsem kot dober pedagog in plodovit pisec učbenikov.

⁹³ Šr, SBL, V. zv., Ljubljana 1933, str. 56.

⁹⁴ Iz Prage, 2. marca*, Novice, št. 10, 1866, str. 80–81.

⁹⁵ Ibid.

Tako Mahnič kot Mam in Zima so bili predstavniki slovenskih izobražencev, ki so s svojim odhodom na študij v Prago demonstrirali svoj odpor do nemških univerz oz. nemškega okolja, ki naj bi ga uspešno nadomestila slovanska Praga. Nekateri so študij v Pragi končali, drugi ne, toda za tisti čas (petdeseta in šestdeseta leta 19. stoletja) so bili med Slovenci, ki so tako razmišljali in si študij tudi lahko privoščili, v veliki manjšini. Skupna jim je bila predanost slovenstvu, (južno)slovanski ideji in sodelovanju in nenazadnje, skupno jim je bilo občudovanje odločnosti čeških politikov in kulturnikov pri uveljavljanju svojih pravic. Kljub temu da iz različnih vzrokov vsi niso končali študija v Pragi, sta jim oзраčje in način življenja v slovanskem okolju pustila globoke sledi. Prav na Češkem so lahko zaznali in spoznali ključno drugačnost okolja, ki je bilo sicer slovansko, a se je od slovenskega tako razlikovalo. Verjamemo lahko, da je bila prav drugačnost odločilna za »nevmitve« v domovino. Tako po (južno)slovanskem čustvovanju kot po jeziku je bila najbližja in najprivlačnejša Hrvaška, zibelka takrat med Slovenci še ne (povsem) pozabljenega ilirizma, tj. južnoslovanske ideje. Vsekakor lahko med odločilne razloge štejemo tudi geografsko bližino, podobnost jezika,⁹⁶ boljše možnosti zaposlitve in duhovno, vsaj v večjih središčih bogatejše okolje. Kljub temu da je bila v tistem času, v letih po 1860, Hrvaška politično v povsem drugačnem položaju kot Slovenija, je slovenski izobraženci niso razumeli kot n jim nenaklonjeno; morda je bil izjema Lovro Mahnič, ki pa bi se težko prilagodil kjerkoli bi živel. Takratno Hrvaško so slovenski izobraženci videli kot deželo, ki se uspešno upira ne le Madžarom, marveč tudi Dunaju. Na drugi strani pa so Slovenci, ki so v šestdesetih letih 19. stoletja delovali na Hrvaškem ali pa so tja ravno prišli, lahko spremljali tudi, ne povsod in ne pri vseh, spremenjen in drugačen odnos do Slovencev, ne le do zaposlenih in živečih na Hrvaškem, marveč tudi do Slovencev nasploh. Z večjo svobodo tiska oz. s sprostitvijo tiska se je to spremenjeno mnenje odražalo tudi v tedanjem hrvaškem časopisju. Izhajati so začeli časopisi, ki so poudarjali predvsem hrvaško avtonomijo, neodvisnost od Ogrske in Avstrije in prisegali na narodni/nacionalni ponos. Hkrati pa so radikalno obračunavali s tistimi, ki so bili v preteklem obdobju premalo »naklonjeni« Hrvatom in hrvatstvu, s tistimi torej, ki naj bi se obnašali preveč »državotvorno« in premalo »hrvaško«. V tovrstnih zapisih so sicer nenehno poudarjali, da so njihovi največji sovražniki Madžari oz. Ogrska, toda med svojimi sovražniki so našli tudi kar precej Slovencev, zlasti med srednješolskimi profesorji. Slovencem so očitali predvsem to, da so mnogi slovenski učitelji na hrvaških šolah izvajali germanizacijo, ker so zavračali uporabo hrvaškega jezika. Največ tovrstnih prispevkov je izšlo v listih Pozor

⁹⁶ Zanimive so ugotovitve Sebastijana Žepiča, ki je prišel v Varaždin leta 1856. Med drugim piše, da se je oženil, »vzel sem Varaždinko, ker mislim, da jedoči hrvaški kruh treba da Hrvatice vzame, posebno ker so Hrvatje Slovani in tedaj naši ljudje. Zadovoljen sem tu še dosti dobro, ker sem, če že nimam drugega, saj med Slovani, takorekoč med domačimi ljudmi. Hrvatje ne govore, razun vojaške meje, ilirski, ampak nekako mešanico, ki je skoraj popolnoma slovenska. In to je posebnost, da Hrvatje vse čerke dobro izgovarjajo, in torej mnogo laže Kranjec razumi Hervata, kakor Hrvat Kranjca ...« (pismo Josipu Cimprmanu z dne 8. 1. 1856, MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

in Narodne novine. Že v prvih številkah novega lista Pozor je uredništvo nakazalo glavne osti kritike preteklega obdobja, napovedalo drugačno uredniško politiko in mnoge zapise naslavljalo na hrvaško mladino. Pozivali so k učenju in študiju predvsem »slavenskih nariječah, pjevanje i deklamiranje...« in se hkrati posredno dotaknili tudi dotedanjih učiteljev. »Vaši su najbolji prijatelji vaši učitelji, osobito sadašnji koji su s vami jednoga poriekla, jedne misli ...«, torej tisti, ki predavajo v hrvaškem jeziku.⁹⁷ Zagotavljali so, da so izdajatelji lista že večkrat dokazali svojo privrženost slovanski ideji, »jer on brani Slavenstvo gdje god može«, in izkazovali pozornost Slovincem. Toda, »... budući da znamo, da ima Slovenacah, koji do sada službujući u Hrvatskoj nisu bili nikako prijatelji našega naroda, dapače, bilo je i takovih, koji su mu činili sve na sramotu što su ikad mogli; pa budući znamo naročito i to, da se i ovakovi ljudi nadaju pomoći od Pozora – kojim pravom to nek sam Bog zna – to moramo izrekom reći, da mi uz nikakvu simpatiju za Slovenstvo nečemo biti ni iz daleka prijatelji takovih ljudi, koji nisu dušom i tielom za naš narod, dapače, da ćemo bez obzira otkrivati sve njihove zlobe i šibati ih svom snagom, koja nam je prirodjena ...«.⁹⁸ Najbolj verjetno je, da sta bila med prvimi, o katerih niso mogli povedati nič dobrega, šolski nadzornik Anton Jarc in Josip Premru, ki sta kot Bachov »kader« prišla na Hrvaško že leta 1851. Jarc je bil kot nadzornik vseh »narodnih« srednjih šol, razen italijanskih, trn v peti tudi Slovincem, npr. Trdinu,⁹⁹ in ne le Hrvatom. Objavljali so tudi kritične dopise iz Varaždina, Osijeka in drugih mest, torej mest, kjer so poučevali tudi Slovenci. Iz Varaždina so npr. prejeli dopis, v katerem se je pisec spraševal, zakaj tisti učitelj, ki na varaždinski gimnaziji poučuje hrvaški jezik, ne zna hrvaško. Odgovoril si je kar sam: »Prvo s toga, što mu do sada vlast nije naredila, da se naški nauči, kao što je naredilo ostalim činovnikom, da se moraju do dojdüće nove godine hrvatski naučiti, ako hoće službe podržati. Drugo, nije imao toliko volje i ljubavi, premda je rodom Slovenac (op. avt.), do hrvatskoga jezika, da bi se bio bez višega potaknuća trudio i mučio. Mislio je jadan, da će to ići uvijek po starom kopitu, što hvala Bogu sad prestade, ali za njega nenadano. U ostalom moram primietiti, da ovaj gospodin nije sam samcat neznajući naški, nego takovih vriednih primierah imade podobar broj na ovdašnjoj gimnaziji i realci, kojino se u ovoj službi bave, već po više i do 7 godinah. Ova gospoda ne samo da se neuče naški, nego se ponašaju neprijateljski prama svemu, što je narodno: Quesque tandem abutere – patientia nostra!«¹⁰⁰

Do tega časa so bili na varaždinski gimnaziji: Sebastijan Žepič do leta 1871, Matija Valjavec do leta 1856, Alojz Kanc je bil leta 1857 premeščen v Osijek, Matija Lazar je ostal v Varaždinu do leta 1865, ko je bil premeščen v Gorico, Ivan Grdešič iz Metlike, Mijo Wurner iz Ljubljane, ki je bil leta 1861 premeščen v Gradec. Slovenec pa je poučeval tudi na varaždinski realci. Z gotovostjo je mogoče trditi, da pisec ni

⁹⁷ *Našoj mladeži*, Pozor, let. 1, št. 4, 4. listopad 1860.

⁹⁸ *O pravcu Pozorovom*. Pozor, let. 1, 17. listopad 1860, št. 15.

⁹⁹ Janez Trdina: *Šolski nadzornik dr. Anton Jarc*, v Bachovi huzarji in Iliri, V Ljubljani 1903, str. 263 – 299.

¹⁰⁰ *Iz Varaždina*, Pozor, let. 1, 22. listopad 1860, št. 10.

imel v mislih ne Žepiča in ne Valjavca, zato je težko presoditi, koga je imel v mislih. Kogarkoli že, so bili tudi krivični, saj je odlok Kraljevega namestniškega sveta v Varaždin prispel šele 16. junija 1862.¹⁰¹

Tudi iz Osijeka je na uredništvo Pozora prispela pritožba. Čeprav se je pisec pohvalil in ugotovil, da nekatere predmete na gimnaziji predavajo v hrvaškem jeziku, npr. latinščino, grščino, pravoznanstvo in verouk v vseh razredih,¹⁰² je bil izjemno nezadovoljen, ker sta zgodovino še vedno predavala učitelja, ki nista znala hrvaško in sta predavala v nemščini: »... o jednom ne moramo se ni čuditi, što je puki Niemac, no drugi je Slovenac (op. avt.), pa nije imao vremena, da se za punih pet godina nauči hrvatski, premda se je obvezao, kao što i drugi činovnici na skoro ta mrzki jezik naučiti ...«¹⁰³ V Osijeku so bili v tem času zaposleni: Alojz Kanc od leta 1857, Armin Šrabec, pozneje so prišli še Lovro Mahnič, Martin Jelovšek in drugi. Možno je, da se je dopis nanašal na Alojza Kanca, ki je bil ob koncu Bachovega režima na osiješki gimnaziji edini Slovenec.

Hrvaški domoljubi so bili v tem obdobju zelo nezadovoljni z zaposlovanjem hrvaških učiteljev in so proti (ne)zaposlovanju hrvaških učiteljev na račun tujih, velikokrat tudi slovenskih učiteljev, tudi protestirali: »Sasvim pravo veli taj rodoljub, da nebi u hrvatsko-slavonskom učitelju dovoljno bilo jedino znanje našega jezika, bez obzira na ostalo njegovo znanstveno izobraženje i na inaj kod javnoga učitelja mladeži potrebita svojstva; ali mi toga gospodina ovdje pitamo, da li mi dobivamo takove tudjince, koji to sve tako imaju, kako on želi. Mi znamo, da amo nedolaze savršeni didaktici i pedagogi, nego sami početnici u toj struci. Pa i onaj Slovenac, koga gospodin rodoljub kano novu akviziciju navodi, ne samo da je takov, nego nije izpitom svoje znanstveno izobraženje zasvjedočio. Ovdje pitamo toga gospodina, da li se nemože i u nas takovih ljudi, osobito medju našim svećenstvom naći. Može, velimo ... ako se hoće. A da to zasvjedočimo, velimo javno, da smo mi ovdje svećenika našli, vrlo sposobna i čudoredna, kano što je u obče naše svećenstvo, ier da smo za njegovo namješćenje na ovdašnjoj gimnaziji molili, ali da je naša molba glas vapijućega u pustinji ostala. Naš Slavonac, mladić pun nade, osta kapelanom kano i dosad, ... a Slovenac dojde – kako to? ... to je živ dokaz, da se našinci za učitelje netraže, jer da se traže, doznalo bi se i za nje kano i za Slovence ... So tim Slovencem ima sad ovdje četiri učitelja, koji našega jezika ni najmanje neznaju ... Ni je li to, gospodine, državi na uštrb, plaćati ljude sa 800, 700 ili 400 for., da se ovdje pona jviše šću, dočim našinci njihove ure preuzimati moraju ... Nebi li dakle bolje bilo, da je naš mladi svećenik na gimnaziju došao? Za stalno da bi; jer ako nema više znanstvene izobraženosti od našega Slovenca, a ono sigurno ima toliko, koliko i on; pak je k tomu još našem jeziku toliko vješt, da bi ga bez i najmanjega uštrba kroz sve razrede učiti mogao. Što bi bilo za državu probitačnije, za školu korisnije, a za Hrvate

¹⁰¹ Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*, HAZU, Varaždin 1993, str. 346.

¹⁰² »Dao Bog, te se sada i u našem gornjem gymnaziju neki predmeti predaju hrvatski po visokoj naredbi: Latinski jezik u 5., 8. a u 7. samo po dva sata; grčki u 5. i 6., pravoslovje u 7., vjerezakon u svih razredah kao lani.

¹⁰³ Pozor, 2. studeni 1860.

pravednije? Odgovor na to može rodoljub taj čuti od svakoga Hrvata, pa i Slovenca i drugoga brezpristranoga inostranca, da bi naš Slavonac imao doći na gimnaziju ... Mislimo, da ... učitelj jezik, kojim uči, izvrsno i bolje od ikoga činovnika znati mora, pa da je tomu dulji rok od pet mjeseci potreban, da učitelj, makar i Slovenac, naš jezik izvrsno nauči ...»¹⁰⁴ Tudi ko so razpravljali o Čehih in cesarski diplomi leta 1860, se niso mogli izogniti kritiki Slovencev oz. slovenskih uradnikov na Hrvaškem: »... ako su se Slovenci kroz tisuće godinah niemčili, premda je bilo promjenah, što na sramotu našega vieka izpoviedati moramo, da je bilo mista slovenskih, gdje bi dječakom, kad su se usmjelili u školi govoriti materinskim jezikom, objesili tablicu s napisom 'Windischer Esel', pa su to morali nositi kao ruglo po svom mjestu. Ako Bog da, biti će tome drugačije, pa se neće više radjati kasta gadnih dvoživaca, koji za korist kožu mijenjaju, koji jim je načelo života 'trbuhom za kruhom', onda će se promieniti sebična ta poslovica 'ubi bene ibi patria' pa će glasiti 'ubi patria ibi bene' ...»¹⁰⁵

Zaradi zahteve obveznega znanja hrvaščine se je v delu hrvaške javnosti pojavila bojazen, da bi se z odpuščanjem nehrvaških gimnazijskih profesorjev lahko soočali tudi s pomanjkanjem pedagoškega kadra. Odločnejši del javnosti, npr. pisec v Pozoru, pa je videl rešitev v dejstvu, da še obstajajo tako zavedni in pošteni Slovenci in drugi bratje Slovani, »kogi naš rod i jezik ljube, i nadalje u našem bratskom kolu ostati moći, a da onih, koji nam samo kvar čine, nikako trebovati nemožemo ...»¹⁰⁶

Pozor je poslal tudi poziv visokemu namestništvu, naj izda odločbo, ki bi določala, da morajo gimnazijski profesorji in drugi uradniki znati hrvaški jezik oz. se ga naučiti v določenem času; če pa to ni mogoče, naj jih premestijo v kako drugo deželo.¹⁰⁷

Izseki iz hrvaškega časopisa potrjujejo tezo, da je bilo slovenskim uradnikom, posebej učiteljem in profesorjem tako v obdobju pred liberalizacijo kot potem, na Hrvaškem zelo težko. Slovenci, ki so se izselili na Hrvaško po letu 1861, so prišli bolj ali manj po lastnih željah in odločitvah, niso bili v tolikšni meri obremenjeni z zahtevami oz. omejitvami oblasti. Več so od njih pričakovali hrvaški rodoljubi, zahteve in pričakovanja javnosti so bile velike in mnogi tega pritiska niso zmogli. Nekateri so se zato odločili oditi v domovino ali zamenjati kraj službovanja; med njimi je bilo največ tistih, ki prav po uradniško niso slišali pozivov hrvaških domoljubov, naj se (že enkrat!) nauči jo hrvaščine, če pa jo že znajo, naj jo v šolah tudi uporabljajo. V tem obdobju so se mnogi soočali z vedno odločnejšimi hrvaškimi težnjami in zahtevami, da bi v celoti sprejeli hrvaški jezik. To pa je bilo v velikem nasprotju njihovimi močnimi težnjami po ohranitvi slovenskega jezika, kljub temu da so bili globoko predani (južno)slovanski ideji in (južno)slovanskemu sodelovanju.

Toda kljub mnogim kritikam na račun slovenskih učiteljev so se na Hrvaškem zavedali pomanjkanja lastnega kadra, zato so bili slovenski učitelji še vedno zaželeni, veliko bolj kot npr. češki, ki so bili med hrvaškimi rodoljubi večinoma na slabem glasu.

¹⁰⁴ *Iz Osijeka*, Pozor, 2. studeni 1860.

¹⁰⁵ *Česi i carska diploma*, Pozor, let. 1, št. 38, 14. studeni 1860.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Odgovor na saobčeni članak u Narodnih Novinah*, Pozor, let. I, št. 42, 19. studenoga 1860.

Mnogim Slovencem na Hrvaškem je bilo skupno (južno)slovansko čustvovanje, novo okolje so sprva razumeli kot domače slovansko okolje, ki so se mu pri svojem delu in v življenju hitro prilagodili. Pri tem so imeli veliko vlogo tudi njihovi enako misleči slovenski kolegi, ki so se razmeram na Hrvaškem že prilagodili ter se strokovno in družbeno že povsem uveljavili. Tudi »novi prišleki« so se morali kljub prvotnemu idealizmu prilagoditi ter delovati in živeti v skladu s pričakovanji hrvaške družbe.

SUMMARY

SLOVENIAN INTELLECTUALS FROM PRAGUE TO CROATIA

Irena Gantar Godina

The article gives a survey of life and work of three Slovenian intellectuals-emigrants, Luka Zima, Lovro Mahnič and Franjo Marn, who were, as were many Slovenians, deeply impressed by the announced results of the all-Slavic Congress in Prague in 1848. Therefore they decided not to study in the German environment since it proved to be unfavourable for the preservation of Slovenian national identity. Thus they decided to study in Slavic Prague. The Charles University was up to 1882 only a German University, but living in Prague they could have experienced Slavic milieu and Slavic atmosphere. After 1860 they could have witnessed the Czech cultural and political activities which even intensified their South-Slavic sentiments. Also for these reasons they decided to work as grammar teachers in "Illyrian" Croatia where they spent all their lives.

The discussed emigrant intellectuals had few things in common: they all were philologists, but it was only Lovro Mahnič who was fully occupied with Slavic languages, while Zima and Marn worked with classical philology. They all had great pedagogical abilities, at the time acknowledged also by the Croatian society. The most distinctive was their devotion to South-Slavic idea. They all decided to leave for Croatia voluntarily, as they expected more Slavic, more motivating milieu. After 1860 the then Croatian society was permeated with enthusiasm for "Croatisation" in all the spheres of life, particularly education, expressing national and political demands. Consequently, many Slovenian gymnasium professors who the Croats found overly loyal to the authorities, wished to and in fact left Croatia. In such, rather demanding atmosphere Franjo Marn and Luka Zima successfully and rapidly adapted by entirely devoting themselves to school and scholar work. They became honoured and loyal members of Croatian society. In the memory of Croats they both remained an example of "the good Slovenians". Lovro Mahnič was different: he rejected to conceal his political convictions and activities and his way of life as well; in general, he was not able to adjust to the demands of any of the then society, not only Croatian. Nevertheless, August Šenoa's novel "Prijan Lovro", is a monument in remembrance of his short life.

As permanent displaced persons, Zima, Marn and Mahnič, being both, Slovenians and South-Slavs, successfully helmed between the demands of the Croatian nationalism and their commitment to preserve their national identity.